

Katarzyna Paduch (UNIWERSYTET KARDYNAŁA STEFANA WYSZYŃSKIEGO W WARSZAWIE)

ORCID: 0000-0002-5262-5577

Obowiązki i zadania zarządcy rezydencji magnackiej w świetle instrukcji murgrabiego pałacu podhoreckiego Ignacego Różyckiego z 1813 roku

DOI 10.25951/4228

SUMMARY

**Responsibilities and tasks of the administrator of the magnate's residence
in the light of the 1813 instruction of Ignacy Różycki – burgrave (“murgrabia”)
in Podhorce palace**

In many palaces and castles of the former Polish-Lithuanian Commonwealth, there was a burgrave (Polish “murgrabia”) among the servants, who performed the function of an administrator and guardian of the residence. Ignacy Różycki was the burgrave in the family residence of the Rzewuski family's palace in Podhorce at the beginning of the 19th century. Among the tasks assigned to the guardian of the palace, what should be mentioned are the tasks related to the safety of the palace and hence protection against theft, fire protection, and keeping the mansion in proper order. It was also murgrabia's duty to watch over the security of the works of art's collection and the library gathered by the representatives of the family.

KEYWORDS: burgrave (murgrabia), palace, Ignacy Różycki, Podhorce, the Rzewuski family, the functioning of the residence.

STRESZCZENIE

W wielu pałacach oraz zamkach dawnej Rzeczypospolitej wśród służby obecny był murgrabia, pełniący funkcję zarządcy oraz opiekuna rezydencji. W siedzibie rodziny Rzewuskich w pałacu podhoreckim na początku XIX w. był nim Ignacy Różycki. Wśród zadań przydzielonych opie-

kunowi pałacu wymienić należy zadania związane z bezpieczeństwem pałacu, zatem z ochroną przed złodziejem, z ochroną przeciwpożarową, a także z utrzymaniem rezydencji w należyтым porządku. Obowiązkiem murgrabiego było również czuwanie nad bezpieczeństwem kolekcji dzieł sztuki i biblioteki zgromadzonej przez przedstawicieli rodu.

SŁOWA KLUCZOWE: murgrabia, pałac, Ignacy Różycki, Podhorce, rodzina Rzewuskich, funkcjonowanie rezydencji.

Wstęp

W początkach XIX w. rezydencja w Podhorcach, będąca od kilku pokoleń własnością rodu Rzewuskich herbu Krzywda, znajdowała się w trudnym położeniu. Czas świetności pałacu, czyli tzw. złoty wiek rezydencji, jak napisał Władysław Kryczyński, powoli przeminął¹. Po śmierci hetmana Wacława Rzewuskiego (1706–1779)² właścicielem rodowej siedziby został jego najmłodszy syn Seweryn Rzewuski (1743–1811)³, który zamieszkał w posiadłości na krótki okres⁴. Badacz rezydencji na Kresach Roman Aftanazy ustalił, że Rzewuski rodzinnym majątkiem nie interesował się zbyt, powierzając jego prowadzenie kolejnym zarządcom i administratorom⁵.

Po śmierci Seweryna Rzewuskiego „dożywotnią panią Podhorzec” oraz wykonawczynią jego testamentu została jego żona Konstancja z Lubomirskich Rzewuska (1761–1840)⁶. Na podstawie wspomnianej ostatniej woli zmarłego dobra podhoreckie odziedziczył jedyny syn hetmana Wacław Seweryn „Emir” Rzewuski (1784–1831)⁷. Ogromny wpływ na funkcjonowanie oraz zarządzanie majątkiem

¹ W. Kryczyński, *Zamek w Podhorcach*, Złoczów 1894, s. 25; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 7, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995, s. 429; K. Bańburski, A. Szpunar, *Zamek w Podhorcach w posiadaniu Rzewuskich i Sanguszków*, „Zamoysko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne” 2004, t. 2, s. 139–145. Szczegółowo dzieje rezydencji podhoreckiej zostały przedstawione w rozdziale pierwszym pracy K. Paduch, *Biblioteka rodowa Rzewuskich h. Krzywda w Podhorcach od I połowy XVIII wieku do 1865 roku*, Kraków 2018, s. 19–44.

² Zob. Z. Zielińska Z., *Rzewuski Wacław (1706–1779)*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: *PSB*), t. 34, red. H. Markiewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 169–180.

³ Z. Zielińska, *Rzewuski Seweryn (1743–1811)*, w: *PSB*, t. 34, s. 138–151.

⁴ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, s. 429, 446–447; K. Bańburski, A. Szpunar, *Zamek w Podhorcach*, s. 145–147.

⁵ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, s. 429, 446–447.

⁶ Zob. Z. Zielińska, *Rzewuski Seweryn*, s. 149; J. Dunin-Borkowski, *Almanach Błękitny: genealogia żyjących rodów polskich*, Lwów [1909], s. 829–830.

⁷ Zob. S. Kieniewicz, *Rzewuski Wacław Seweryn (1784–1831)*, w: *PSB*, t. 34, s. 180–183.

miała jednakże dalej jego matka Konstancja. Wówczas to właściciele niemieszkający na stałe w rodowej siedzibie powierzyli opiekę nad rezydencją murgrabiemu Ignacemu Różyckiemu⁸.

Temat dworu magnackiego, w szczególności sposób jego funkcjonowania, a także system zarządzania dobrami, jak zauważyła Iwona Kulesza-Woroniecka, nie był przedmiotem szerszych badań, tak więc nie został jeszcze w pełni przeanalizowany przez historyków⁹. Badaczka zwróciła uwagę, że badania dotyczące tegoż tematu skupiły się głównie na analizie działalności dworu jako zaplecza przede wszystkim gospodarczego¹⁰, a także politycznego¹¹ magnata, w niewielkim zaś stopniu historycy w wyniku braku odpowiednich dokumentów archiwalnych mogli przeanalizować materiał źródłowy pod kątem struktury wewnętrznej dworu¹². Należy podkreślić, że studia nad dworem koncentrują się na epoce nowożytnej, zwłaszcza nad XVIII stuleciem, a w mniejszym zakresie nad XIX w.¹³ W polskiej historiografii problem szeroko pojętego funkcjonowania dworu magnackiego był przedmiotem zainteresowań badawczych m.in. Andrzeja Pośpiecha oraz Wojciecha Tygielskiego¹⁴, Władysława Czaplńskiego oraz Józefa

⁸ Z. Zielińska, *Rzewuski Seweryn*, s. 149; W. Kryczyński, *Zamek w Podhorcach*, s. 26–27; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, s. 429; K. Bańburski, A. Szpunar, *Zamek w Podhorcach*, s. 147–148; S. Kieniewicz, *Rzewuski Wacław Seweryn*, s. 181; K. Paduch, *Biblioteka*, s. 39.

⁹ I. Kulesza-Woroniecka, *Współpracownicy Izabeli Branickiej w latach 1771–1808*, „*Studia Podlaskie*” 2012, t. 20, s. 156–157.

¹⁰ Prace m.in.: W.A. Serczyk, *Gospodarstwo magnackie w województwie podolskim w drugiej połowie XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965; M. Miłtuński, *Zarząd dóbr Bogusława Radziwiłła w latach 1636–1669*, w: *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów w XVI–XVIII wieku*, red. A. Augustyniak, Warszawa 2009, s. 195–283;

¹¹ Prace m.in.: A. Mączak, *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI–XVIII w.*, Warszawa 2000; tenże, *Nierówna przyjaźń. Układy klientalne w perspektywie historycznej*, Warszawa 2003; U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu*, Warszawa 2001.

¹² I. Kulesza-Woroniecka, *Pozycja służby w strukturze i organizacji dworu magnackiego w XVIII wieku*, w: *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. C. Kukło, Warszawa 2008, s. 330–331.

¹³ Na temat funkcjonowania i organizacji dworu i dóbr w XIX w. zob. m.in.: J. Leskiewiczowa, *Próba analizy gospodarki dóbr magnackich w Polsce: dobra wilanowskie na przełomie XVIII/XIX wieku*, Warszawa 1964; B. Smoleńska, *Struktura i funkcjonowanie zarządu dóbr wilanowskich (1800–1864): studium z zakresu organizacji zarządzania w rolnictwie*, Poznań 1975.

¹⁴ A. Pośpiech, W. Tygielski, *Społeczna rola dworu magnackiego XVII–XVIII wieku*, „*Przegląd Historyczny*” 1978, t. 69, z. 2, s. 215–237.

Długosza¹⁵, Elżbiety Koweckiej¹⁶, Janusza Kurtyki¹⁷, Teresy Zielińskiej¹⁸, a także ostatnimi czasy Dariusza Bąkowskiego-Koisa¹⁹, Bohdana Baranowskiego, Mariusza Kozdracha²⁰, Mariusza Sawickiego²¹, Iwony Kuleszy-Woronieckiej²², Agnieszki Słaby²³ i innych.

W skład dworu magnata wchodziła rodzin, dworzanie, służba domowa oraz gospodarcza. Na umiejscowienie dworzan oraz służby domowej w hierarchii wpływał zakres obowiązków oraz pobierane wynagrodzenie, zatem dworzanie wykonywali różnego rodzaju posługi na rzecz właściciela rezydencji oraz pobierali wynagrodzenie, służba domowa zaś, także pobierająca pewne sumy, miała za zadanie zapewnić sprawne funkcjonowanie rezydencji²⁴. Do grona służby dworskiej zatrudnianej przez magnatów należał także murgrabia. Historyk Łukasz Gołębiowski w pracy *Domy i dwory: przy tém opisanie apteczki, kuchni, stołów, uczt, biesiad...*, prezentując skład służby pałacowej na dworach magnackich, tak oto przedstawił zadania murgrabiego: „zawiadywał domem, do niego należeli zamiatacze, stróże, kominiarze, wartownicy”²⁵. Wydaje się, że używanie pojęcia murgrabia oraz burgrabia zostało zniekształcone. W *Słowniku języka polskiego*, który

¹⁵ W. Czaplński, J. Długosz, *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Warszawa 1976, s. 55–70; J. Długosz, *Mecenat kulturalny i dwór Stanisława Lubomirskiego wojewody krakowskiego*, Wrocław 1972.

¹⁶ E. Kowecka, *Dwór „najrzędniejszego w Polsce magnata”*, Warszawa 1993.

¹⁷ J. Kurtyka, *Latyfundium tęczyńskie: dobra i właściciele (XIV–XVII wiek)*, Kraków 1999.

¹⁸ T. Zielińska, *Oficjaliści w dobrach magnackich w XVIII wieku jako urzędnicy ziemscy*, w: *Świat Pogranicza*, red. M. Nagielski, A. Rachuba, S. Górzynski, Warszawa 2003, s. 267–281.

¹⁹ D. Bąkowski-Kois, *Zarządcy dóbr Elżbiety Sieniawskiej. Studium historii mentalności 1704–1726*, Kraków 2005.

²⁰ M. Kozdrach, *Skład i organizacja janowieckiego dworu ostatnich Lubomirskich. Próba rekonstrukcji na podstawie metryk parafialnych*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego” 2013(2014), t. 5, s. 149–170.

²¹ M. Sawicki, *Dwór magnacki w Wielkim Księstwie Litewskim jako regionalne centrum społeczne w drugiej połowie XVII w.*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2012, nr 3, s. 13–27.

²² I. Kulesza-Woroniecka, *Współpracownicy Izabeli Branickiej*, s. 156–157; też, *Pozycja służby w strukturze i organizacji dworu*, s. 330–331; też, *Obraz dworu magnackiego w pamiętnikach i wspomnieniach osiemnastowiecznych*, w: *Patron i dwór: magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 231–241.

²³ A. Słaby, *Rządzcza oleszycka. Dwór Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej jako przykład patronatu kobiecego w czasach saskich*, Kraków 2014.

²⁴ Zob. tamże, s. 219–222; I. Kulesza-Woroniecka, *Pozycja służby w strukturze i organizacji dworu*, s. 329–330; A. Pośpiech, W. Tygielski, *Społeczna rola dworu*, s. 215–216.

²⁵ Ł. Gołębiowski, *Domy i dwory: przy tem opisanie apteczki, kuchni, stołów, uczt, biesiad, trunków i pijatyki; łaźni i kąpieli; łóżek, pościeli, ogrodów, powozów i koni, błaznów, kartów, wszelkich zwyczajów dworskich i różnych obyczajów szczygóły*, Warszawa 1830, s. 207.

ukazał się pod redakcją Witolda Doroszewskiego, wyjaśniającym pojęcie oraz prezentującym zadania burgrabiego funkcję i zadania burgrabiego przedstawił podobnie do tego, jak wspomniany wcześniej Łukasz Gołębiowski zaprezentował rolę murgrabiego w rezydencji. Zatem burgrabia pełnił funkcję zarządcy i opiekuna rezydencji, a także odpowiadał za cały obszar wokół zamku oraz dóbr wchodzących w skład majątku²⁶. Mianem burgrabiego określano też namiestnika, czyli zastępcę starosty grodowego. Burgrabia grodowy należał do grona urzędników grodzkich, a wyznaczany był przez kasztelana lub starostę. Do obowiązków burgrabiego należało czuwanie nad zamkiem pod nieobecność kasztelana lub starosty. Z kolei burgrabiowie zamku krakowskiego wchodziłi w skład urzędników ziemskich województwa krakowskiego, ich zaś zadania wiązały się bezpośrednio z bezpieczeństwem rezydencji królewskiej²⁷.

Historycy zajmujący się badaniem funkcjonowania dworu magnackiego wskazują na obecność murgrabiego pełniącego funkcję zarządcy oraz opiekuna rezydencji w wielu pałacach i zamkach dawnej Rzeczypospolitej. I tak Elżbieta Kowecka, analizując strukturę dworu wojewody krakowskiego oraz hetmana wielkiego koronnego Jana Klemensa Branickiego (1689–1771) w Białymstoku, ustaliła, że hetman zatrudniał marszałka dworu oraz drugiego oficjalistę tytułowanego marszałkiem nadwornym, murgrabią lub burgrabią²⁸. Zakres obowiązków marszałka w rezydencji białostockiej obejmował nadzór nad służbą pałacową oraz rzemieślnikami, czuwanie nad porządkiem w pałacu oraz troskę o ochronę przeciwpożarową rezydencji. Do obowiązków marszałka dworu należało także czuwanie nad otoczeniem pałacu, tj. nad ogrodem, zwierzyńcem oraz przyległościami. Ponadto został on zobowiązany do informowania hetmana o realizacji swoich obowiązków w codziennych raportach. Wyniki analizy źródeł archiwalnych dokonane przez Kowecką wskazują, że trudno określić szczegółowy zakres kompetencji marszałka dworu oraz murgrabiego (burgrabiego) w rezydencji białostockiej, gdyż zakres obowiązków wymienionych pracowników się pokrywał. Najprawdopodobniej, jak ustaliła Kowecka, marsza-

²⁶ Por. tamże, s. 207; *Burgrabia*, w: *Słownik języka polskiego*, t. 1, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958, s. 730–731; *Murgrabia*, w: tamże, t. 4, red. W. Doroszewski, Warszawa 1963, s. 906.

²⁷ Zob. Z. Głoger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 1, Warszawa 1978, s. 215–216. Na temat roli oraz zadań burgrabiego zamku Tęczyn zob. J. Kurtyka, *Latyfundium*, s. 65–71.

²⁸ E. Kowecka, *Dwór*, s. 46–47. W świetle inwentarza dóbr białostockich z lat 1771–1772 obecność murgrabiego na dworze Jana Klemensa Branickiego oraz jego żony Izabeli Branickiej ustaliła także I. Kulesza-Woroniecka; zob. też, *Współpracownicy Izabeli Branickiej*, s. 162.

łek sprawował rządy, a murgrabia (burgrabia) dbał o wykonanie jego poleceń²⁹. Branicy zatrudniali także do opieki nad pałacem w Warszawie murgrabiego Lichomskiego, który pracował dla hetmana i jego małżonki najprawdopodobniej w latach 1745–1779³⁰. W wyniku analizy historycznej zachowanych źródeł Kowecka ustaliła, że nie odebrał on prawdopodobnie starannego wykształcenia, gdyż słabo umiał pisać, a jego listy nie były wolne od błędów gramatycznych³¹. Pomimo tego faktu ze swoich obowiązków wywiązywał się sumiennie i sprawnie, a za swoją pracę otrzymywał rocznie 600 tynfów, prawdopodobnie ordynarię, 10 łokci sukna na ubrania oraz raz na jakiś czas, jak zapisano, „z łaski pańskiej” sukno, które mógł przeznaczyć na uszycie płaszcza³².

Także spadkobiercy Michała Hieronima Radziwiłła (1744–1831)³³, właściciela dóbr nieborowskich, w należącym do rodziny pałacu Królikarni zatrudniali murgrabiego³⁴. W zachowanej „Instrukcji dla murgrabiego pałacu w Królikarni”, sporządzonej 20 maja 1833 r., po oddaniu w dzierżawę folwarku Królikarnia, w zakresie obowiązków murgrabiego Tarnowskiego wymieniono: czuwanie nad porządkiem i czystością w pomieszczeniach pałacu, jak również w otoczeniu rezydencji, pilnowanie przedmiotów oraz wyposażenia pałacu, dbanie o stan ogrodu, a także pilnowanie i przestrzeganie ustaleń zawartych w kontrakcie pomiędzy właścicielem dóbr a ich dzierżawcą Ludwikiem Borzysławskim³⁵. Ponadto murgrabia miał pilnować, jak zapisano, „aby się nie działy rzeczy nieobyczajne, czyli obyczajność rażące lub przeciwne ustawom policyjnym”³⁶, w związku z czym murgrabia oddalać miał z pałacu oraz folwarku żebraków oraz inne „osoby nieobyczajne”³⁷. W instrukcji zaznaczono, że o wszelkich uszkodzeniach pałacu oraz ewentualnych potrzebach związanych z wykonywaniem swoich obowiązków murgrabia miał niezwłocznie powiadomić pełnomocnika książąt Radziwiłłów – mecenasa Owidzkiego³⁸.

²⁹ E. Kowecka, *Dwór*, s. 46–47.

³⁰ Tamże, s. 56.

³¹ Tamże.

³² Tamże.

³³ Zob. K. Lesińska, *Radziwiłł Michał Hieronim (1744–1831)*, w: *PSB*, t. 30, red. E. Rostrowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987, s. 306–309.

³⁴ *Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich z XVII–XIX wieku*, t. 2, wyd. B. Baranowski, J. Bartyś, T. Sobczak, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. XLV, 470–471.

³⁵ Tamże.

³⁶ Cyt. za. tamże, s. 471.

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże, s. 470–471.

Murgrabia obecny był także na dworze właścicieli dóbr wilanowskich Stanisława Kostki Potockiego (1755–1821)³⁹ oraz jego żony Aleksandry z Lubomirskich Potockiej (1760–1836), a także ich syna, kolejnego właściciela majątku, Aleksandra Potockiego (1776–1845)⁴⁰, którzy zatrudniali go do administracji oraz zarządu m.in. pałacem na Krakowskim Przedmieściu⁴¹. Pałacem księżąt Radziwiłłów w Warszawie w 1791 r., jak wykazała Iwona Kulesza-Woroniecka, również opiekował się oraz zarządzał margrabia – Stanisław Bobrowski⁴².

W siedzibie rodziny Rzewuskich w pałacu w Podhorcach do opieki nad rezydencją także zatrudniony był murgrabia, który w pracach poświęconych rezydencji określany był również jako burgrabia⁴³. W dokumentach archiwalnych rezydencji Podhoreckiej, przechowywanych obecnie w Archiwum Narodowym w Krakowie, zachowała się w formie brudnopisu „Instrukcja dla pana Różyckiego murgrabiego pałacu podhoreckiego” sporządzona 10 lipca 1813 r.⁴⁴ W dokumencie tym w 19 punktach przedstawiono zakres obowiązków nałożonych na zarządcę pałacu Ignacego Różyckiego⁴⁵, który opiekował się rezydencją wówczas,

³⁹ B. Grochulska, *Potocki Stanisław Kostka (1755–1821)*, w: *PSB*, t. 28, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1984, s. 158–170.

⁴⁰ B. Smoleńska, *Potocki Aleksander (1776–1845)*, w: *PSB*, t. 27, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1983, s. 756–759.

⁴¹ B. Smoleńska, *Struktura i funkcjonowanie zarządu dóbr*, s. 37–38, 159.

⁴² I. Kulesza-Woroniecka, *Pozycja służby w strukturze i organizacji dworu*, s. 332.

⁴³ Zob. W. Kryczyński, *Zamek w Podhorcach*, s. 27; K. Bańburski, A. Szpunar, *Zamek w Podhorcach*, s. 148; K. Paduch, *Biblioteka*, s. 39.

⁴⁴ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANKr.), Archiwum Sanguszków (dalej: Arch. Sang.), Instrukcja dla pana Różyckiego murgrabiego pałacu podhoreckiego z d. 10 lipca 1813 r., w: „Podhorce. Zarząd dóbr. Instrukcje dla oficjalistów, zakres czynność, sumariusze dokumentów, okólniki 1791–1838”, sygn. Podh. IV/ LVII, nr 105.

⁴⁵ Dalszych badań wymagają lata, w których Ignacy Różycki sprawował funkcję zarządcy pałacu, a także sama osoba murgrabiego w celu ustalenia szerszej informacji biograficznej. Zgodnie z prezentowanym dokumentem prawdopodobnie w chwili obejmowania funkcji murgrabiego pałacu otrzymał zakres swoich obowiązków, które być może sprawował na polecenie Konstancji z Lubomirskich Rzewuskiej do 1826 r. Podpis murgrabiego I. Różyckiego widnieje na sporządzonym w 1823 r. inwentarzu dóbr podhoreckich. Jeżeli przyjąć ustalenia R. Aftanazego oraz W. Kryczyńskiego wskazujące, że Wacław Seweryn „Emira” Rzewuski otrzymał Podhorce 1826 r. na mocy podziału rodzinnego majątku, to wówczas mógł też wyznaczyć swojego nowego pełnomocnika, a tym samym usunąć z pełnionego stanowiska Różyckiego. W. Kryczyński oraz R. Aftanazy podali, że pod nieobecność Rzewuskiego pałacem opiekował się kolejno Franciszek Remiszewski oraz Feliks Długoborski. Zob.: ANKr., Arch. Sang., Instrukcja dla pana Różyckiego murgrabiego pałacu podhoreckiego z d. 10 lipca 1813 r., sygn. Podh. IV/ LVII, nr 105; Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (dalej: LNB-Lw.), Oddział Rękopisów, z. (f.) 141, Zb. A. Czołowskiego, dz. (op.) I, Inwentarz zamku i dóbr

kiedy żaden przedstawiciel rodziny Rzewuskich nie mieszkał na stałe w Podhorcach⁴⁶. Instrukcja została sporządzona dla przyszłego murgrabiego pałacu prawdopodobnie na polecenie Konstancji z Lubomirskich Rzewuskiej, która wówczas na mocy wspomnianego testamentu swego męża Seweryna Rzewuskiego opiekowała się rodzinnym majątkiem⁴⁷. Za sporządzeniem prezentowanej instrukcji na polecenie Konstancji z Lubomirskich Rzewuskiej przemawia fakt, że na początku XIX w. zostały spisane także inne dokumenty określające zakres obowiązków osób odpowiedzialnych za majątek Rzewuskich pod nieobecność właścicieli w Podhorcach⁴⁸. Zachowany dokument stanowi źródło ukazujące sposób komunikowania się właścicielki pałacu z jego zarządcą, w którym w celu dobrego oraz odpowiedniego dbania o rodową siedzibę zostały precyzyjnie określone obowiązki murgrabiego⁴⁹.

Wśród zadań przydzielonych zarządcy pałacu, który jak zaznaczył Władysław Kryczyński, był „starym sługą” najprawdopodobniej podhoreckim, wymienić należy zalecenia związane z bezpieczeństwem pałacu, zatem z ochroną przed złodziejem, z ochroną przeciwpożarową, a także z utrzymaniem pałacu w należytym porządku. Obowiązkiem murgrabiego było także czuwanie nad bezpieczeństwem

Podhorce 1782–1826, sygn. 407, *Inventarium substantiae in bonis Podhorce Circuli Złoczoviensis reperibilis, in cuius possessione D[omi]na Constantia Comes Rzewuska tempore aperti ad Ejusdem bona creditorum concursus extiterat per infrasubsignatum judiciale Camerarium vigore mandati Excelsi Caes[areo]-Reg[i]i Fori Nobilium Leopoliem, d[a]to 21 Maij [1]822 ad N[umeru]m 10351 emanati in praesentia infrascr[ip]torum testium conscriptum*, s. 143; W. Kryczyński, *Zamek w Podhorcach*, s. 27–31; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, s. 429, 447.

⁴⁶ Konstancja z Lubomirskich Rzewuska w początkach 1819 r. zamieszkała w Podhorcach. Po upadku powstania listopadowego, w związku z konfiskatą majątku Wacława Seweryna „Emira” Rzewuskiego, przeniosła się do Kamieńca Podolskiego. Wacław Seweryn „Emir” Rzewuski zaś nie mieszkał na stałe w rezydencji w Podhorcach. Na swoją siedzibę wybrał będący w posiadaniu rodziny Sawrań na Podolu; Z. Zielińska, *Rzewuski Seweryn*, s. 149; W. Kryczyński, *Zamek w Podhorcach*, s. 26–28; K. Bańburski, A. Szpunar, *Zamek w Podhorcach*, s. 147–148; S. Kieniewicz, *Rzewuski Wacław Seweryn*, s. 181.

⁴⁷ Z. Zielińska, *Rzewuski Seweryn*, s. 149; W. Kryczyński, *Zamek w Podhorcach*, s. 26–27; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, s. 429; K. Bańburski, A. Szpunar, *Zamek w Podhorcach*, s. 147–148.

⁴⁸ Zob., ANKr., Arch. Sang., Podhorce. Zarząd dóbr. Instrukcje dla oficjalistów, zakres czynność, sumariusze dokumentów, okólniki 1791–1838, sygn. Podh. IV/ LVII, nr 101–128.

⁴⁹ Instrukcje powstałe w XVII–XIX w. m.in. dla zarządców dóbr, leśniczych, ekonomów zostały omówione oraz wydane drukiem; zob.: *Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich z XVII–XIX wieku*, t. 1, wyd. B. Baranowski, J. Bartyś, A. Keckowa, J. Leskiewicz, Wrocław 1958; *Instrukcje gospodarcze*, t. 2.

kolekcji dzieł sztuki i biblioteki zgromadzonej przez przedstawicieli rodu w rodzinnej siedzibie⁵⁰.

Bezpieczeństwo pałacu

Pierwsze punkty wspomnianej instrukcji dotyczą bezpieczeństwa pałacu podhoreckiego⁵¹. Ignacy Różycki miał dokładnie pilnować, aby na teren rezydencji nie przedostał się żaden złodziej, który mógłby, jak zaznaczono w dokumencie, ukraść cenne przedmioty znajdujące się w pałacu lub rzeczy przechowywane w „składach czyli magazynie”⁵². Murgrabia pałacu miał czuwać także nad rzetelnością pracy szwajcara⁵³, który przebywał w bramie pałacu, skąd pilnował bezpieczeństwa rezydencji. Różycki zobowiązany został przypominać strażnikowi, aby ten: „żadnych ludzi obcych i swoich nawet, bez potrzeby do zamku przychodzących, tak wśród dnia, a szczególnie wieczór nie wpuszczał”⁵⁴. Ponadto zarządca pałacu miał pilnować, aby brama była zamykana wcześniej, ostatecznie zaś zamknięcie rezydencji na noc powinno nastąpić po sprawdzeniu, czy nikt postronny oraz obcy nie przebywa na terenie majątku⁵⁵. Kolejny punkt instrukcji regulował zasady pracy osób bezpośrednio odpowiadających za bezpieczeństwo pałacu, mianowicie „szwajcara, stróża i dwóch kominiarczyków”⁵⁶, którzy czuwali nad rezydencją w bramie pałacu. Zarządca miał pilnować, aby wymienione osoby wykonywały swe obowiązki dokładnie. W wytycznych dla Różyckiego zaznaczono, że powinni oni chodzić na posiłki, tj. na obiad oraz kolację, tak, aby

⁵⁰ W. Kryczyński, *Zamek w Podhorcach*, s. 27; ANKr., Arch. Sang., Instrukcja dla pana Różyckiego murgrabiego pałacu podhoreckiego z d. 10 lipca 1813 r., sygn. Podh. IV/ LVII, nr 105.

⁵¹ ANKr., Arch. Sang., Instrukcja dla pana Różyckiego murgrabiego pałacu podhoreckiego z d. 10 lipca 1813 r., sygn. Podh. IV/ LVII, nr 105.

⁵² Prawdopodobnie chodzi o przedmioty przechowywane w piwnicy pałacu.; zob. J.K. Ostrowski, J.T. Petrus, *Podhorce: dzieje wnętrz pałacowych i galerii obrazów*, Kraków 2001, s. 13.

⁵³ Szwajcar – dawniej odźwierny, portier; *Szwajcar*, w: *Słownik języka polskiego*, t. 8, red. W. Doroszewski, Warszawa 1966, s. 1207.

⁵⁴ ANKr., Arch. Sang., Instrukcja dla pana Różyckiego murgrabiego pałacu podhoreckiego z d. 10 lipca 1813 r., sygn. Podh. IV/ LVII, nr 105.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Kominiarczyk – młody kominiarz, najczęściej uczeń oraz pomocnik kominiarza; *Kominiarczyk*, w: *Słownik języka polskiego*, t. 3, red. W. Doroszewski, Warszawa 1964, s. 863.

w bramie zawsze znajdowały się dwie osoby pilnujące pałacu⁵⁷. Ponadto murgrabia miał informować właścicielkę pałacu o wszelkich przykładach niewypełniania zaleceń. Szczególnie miał ją zawiadamiać o nieprzestrzeganiu zasady pilnowania bramy pałacu przez dwóch służących, a ponadto o wszelkich przypadkach nadużywania alkoholu⁵⁸, co bez wątpienia wpływało na jakość pracy szwajcara czy też stróża, a tym samym na bezpieczeństwo rezydencji w ciągu dnia, a nawet bardziej w nocy⁵⁹. Wszelkie przejawy niesubordynacji będące udziałem osób pełniących funkcję strażników pałacowych, jak zaznaczono w instrukcji, miały być karane zgodnie z zaleceniami wydanymi przez Konstancję z Lubomirskich Rzewuską⁶⁰. Właścicielka pałacu podhoreckiego zwracała uwagę murgrabiemu Różyckiemu na pracę straży rezydencji, gdyż od niej zależało bezpieczeństwo wszelkich ruchomości znajdujących się w pałacu, a także odpowiednio wczesna reakcja na ewentualny wybuch pożaru w rezydencji⁶¹.

Ponadto, jeżeli chodzi o bezpieczeństwo rezydencji podhoreckiej, zarządca pałacu zobowiązany został w instrukcji do sprawdzania każdego wieczoru, czy wszystkie drzwi i okna są dobrze zamknięte. W trakcie codziennego obchodu pałacu miał także Różycki zwracać uwagę na ich stan zachowania. Gdyby zaś zauważył, że stan pałacu lub rzeczy w nim się znajdujących uległ uszkodzeniu lub zniszczeniu, powinien niezwłocznie powiadomić o tym właścicielkę oraz przystąpić do zlecenia koniecznych napraw⁶².

⁵⁷ ANKr., Arch. Sang., Instrukcja dla pana Różyckiego murgrabiego pałacu podhoreckiego z d. 10 lipca 1813 r., sygn. Podh. IV/ LVII, nr 105.

⁵⁸ Problem nadużywania alkoholu wśród służby pałacowej był obecny również na dworze Jana Klemensa Branickiego oraz jego żony Izabeli z Potockich Branickiej w Białymstoku. Na temat alkoholu na dworze magnackim pisali też W. Czaplński, J. Długosz; zob. I. Kulesza-Woroniecka, *Współpracownicy Izabeli Branickiej*, s. 169; W. Czaplński, J. Długosz, *Życie codzienne*, s. 65.

⁵⁹ ANKr., Arch. Sang., Instrukcja dla pana Różyckiego murgrabiego pałacu podhoreckiego z d. 10 lipca 1813 r., sygn. Podh. IV/ LVII, nr 105.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Tamże.

⁶² Tamże.

Ochrona przeciwpożarowa

Kolejne punkty zawarte w instrukcji dotyczą ochrony przeciwpożarowej rezydencji podhoreckiej. Murgrabia Ignacy Różycki miał pilnować, aby co tydzień w sobotę wszystkie kominy w pałacu były porządnie czyszczone. W dokumencie zaznaczono, że jeżeli wystąpiłby jakikolwiek problem ze sprzętem dla kominiarzy, powinien on o tym fakcie powiadomić właścicielkę. Z kolei potrzebne dla dokładnego wyczyszczenia przewodów kominowych pałacu długie sznury dla kominarzy zawsze powinny być przechowywane w pałacu⁶³. W ramach czuwania nad bezpieczeństwem przeciwpożarowym murgrabia odpowiadał także za umiejscowienie w rezydencji sprzętów potrzebnych do gaszenia ewentualnego pożaru, tj. naczyń z wodą oraz haków. Sprzęty te miały zawsze znajdować się w pałacu. Szczegółowe miejsca ich rozmieszczenia nie zostały jednak zawarte w instrukcji⁶⁴.

Ponadto murgrabia miał pilnować oraz nakazywać służbie, aby piece w pałacu zostały dokładnie „wylepione” gliną. Różycki miał dbać codziennie w zimie, „aby stróże wielkiego ognia i raptownego w piecach nie palili i doglądać, aby nigdy przy samych kaflach tylko na środku paliło się – gdyż najwięcej stąd piece się rujnują, przepalają”, a także powodują szkodliwy dla zdrowia dym w pokojach⁶⁵. Ponadto miał zwracać uwagę służbie, aby w skutek palenia w piecach nie powstało zadymienienie w poszczególnych pomieszczeniach, co wpływało na stan znajdujących się szczególnie na pierwszym piętrze obrazów, mebli i innych cennych pamiątek⁶⁶.

Kolejny punkt dotyczący ochrony rezydencji przed wybuchem pożaru odnosił się do poruszania się ze świecą lub lampą po rezydencji, a także do palenia lulków⁶⁷ na terenie pałacu⁶⁸. Murgrabia pałacu zobowiązany został do szczególne- go pilnowania, aby nikt (żaden służący, rzemieślnik czy też gość rezydencji) nie chodził ze świecą lub latarnią w nocy na strych lub po pokojach. W ten sposób

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ Szczegółowo na temat kolekcji dzieł sztuki oraz wnętrza rezydencji w Podhorcach pisali J.K. Ostrowski oraz J.T. Petrus; zob.: J.K. Ostrowski, *Dzieje galerii podhoreckiej*, w: *Rezydencje w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2001, s. 165–187; J.K. Ostrowski, J.T. Petrus, *Podhorce*, s. 14–28.

⁶⁷ Lulka – dawniej fajka; *Lulka*, w: *Słownik języka Polskiego*, t. 4, red. W. Doroszewski, Warszawa 1963, s. 225.

⁶⁸ ANKr., Arch. Sang., Instrukcja dla pana Różyckiego murgrabiego pałacu podhoreckiego z d. 10 lipca 1813 r., sygn. Podh. IV/ LVII, nr 105.

chciano zminimalizować ewentualną możliwość zaproszenia ognia i wybuchu pożaru⁶⁹. Podobny zakaz obowiązywał odnośnie do palenia lulków, czyli fajek, na terenie rezydencji (w szczególności zaś na strychu) przez rzemieślników pracujących w pałacu. Wspomnianych zaleceń Różycki miał szczególnie pilnować i wymagać od służby pałacowej i rzemieślników, a w razie niedopełnienia tych obowiązków zarządcy pałacu groziło zwolnienie ze stanowiska i utrata wszelkich zasług. Zarządca miał ponadto informować właścicielkę o każdym przypadku łamania wymienionych zaleceń⁷⁰.

Stan zachowania pałacu

Do obowiązków murgrabiego należało również systematycznie kontrolowanie stanu pałacu, czyli dbanie i nadzorowanie przede wszystkim stanu elementów konstrukcyjnych, a także wszelkich pomieszczeń i przedmiotów znajdujących się w rezydencji. W instrukcji został umieszczony punkt nakazujący Różyckiemu kilka razy na tydzień sprawdzać stan dachu, kontrolować, czy nie zrobiła się jakaś dziura powodująca jego przeciekanie. Zarządca miał też sprawdzać stan belek stropowych oraz kominów⁷¹. Zgodnie z instrukcją szczególny nadzór nad dachem miał roztoczyć murgrabia w trakcie dużych i długich opadów deszczu. Wówczas Różycki miał wraz ze służbą pałacową kontrolować dach, a na wypadek jego przeciekania mieć przygotowane na strychu odpowiednie naczynia⁷². Zarządca pałacu miał także sprawdzać stan murów, szczególnie, jak wskazano w instrukcji, „w bramie, w oknach i we drzwiach, i sklepieniach”, z kolei o wszelkich ewentualnych uszkodzeniach miał informować właścicieli rezydencji⁷³.

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Tamże.

⁷² Tamże.

⁷³ Tamże.

Porządek w pałacu

Oprócz wyżej wskazanych zadań murgrabia Ignacy Różycki miał odpowiadać za utrzymanie pałacu podhoreckiego w należyтым porządku i czystości. W pierwszych punktach instrukcji zapisano: „w pałacu: dziedziniec, wszystkie sienie, schody, brama ma być w czystości największej utrzymywane i zamiatane przez stróża codziennie”⁷⁴. Nadzorca rezydencji miał także czuwać nad porządkiem wokół pałacu, kontrolując stan czystości i porządku koło mostu, a także fosy⁷⁵. Ponadto w dokumencie zaznaczono, że schody prowadzące z dziedzińca do piwnicy powinny być utrzymane w porządku oraz zamykane przed osobami postronnymi⁷⁶.

Umieszczone w instrukcji wytyczne pozostawione dla murgrabiego dotyczyły także utrzymania porządku w poszczególnych pomieszczeniach wewnątrz rezydencji. Zarządca został zobligowany do pilnowania, aby pokoje oraz kaplica pałacowa co tydzień były zamiatane, co miesiąc zaś sprzątane za pomocą ciepłej wody⁷⁷. Podczas porządków murgrabia miał pilnować, aby wszelki kurz z mebli był ścierany ostrożnie oraz dokładnie. Z jeszcze większą zaś starannością i ostrożnością miały być odkurzane obrazy. W instrukcji zapisano, że dzieła sztuki zdobiące ściany rezydencji powinny być odkurzane szczotkami obwiązanymi miękkimi chustami, z zachowaniem szczególnej uwagi, aby obrazy nie spadły ze ściany. Murgrabia pałacu został zobligowany, by w okresie wyznaczonym na porządki „pilnować i nikogo prócz potrzebnych ludzi nie wpuszczać na pokoje”⁷⁸. Wymienione zalecenia odnosiły się w szczególności do utrzymania należytego porządku i czystości w reprezentacyjnych pomieszczeniach pałacu znajdujących się na pierwszym piętrze rezydencji, gdyż w tych salach znajdowała się zgromadzona przez hetmana Wacława Rzewuskiego galeria obrazów oraz pamiątki po przedstawicielach rodziny Sobieskich, Koniecpolskich, a także Rzewuskich⁷⁹. W instrukcji nie zabrakło również wytycznych dotyczących utrzymania porządku w spiżarni oraz

⁷⁴ Tamże.

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ Tamże.

⁷⁹ Zob.: J.K. Ostrowski, *Dzieje galerii*, s. 165–187; J.K. Ostrowski, J.T. Petrus, *Podhorce*, s. 14–41; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, s. 441–482.

kuchni. W razie konieczności murgrabia miał bez zbędnej zwłoki zlecać wszelkie naprawy przedmiotów znajdujących się kuchni, spiżarni czy też w pokojach⁸⁰.

Kolekcja dzieł sztuki i biblioteka

W instrukcji pozostawionej dla murgrabiego Ignacego Różyckiego nie zabrakło wytycznych dotyczących znajdujących się w pałacu kolekcji dzieł sztuki oraz biblioteki. Najcenniejsze pamiątki rodzinne i dzieła sztuki, jak zauważył Roman Aftanazy, zgromadzone były w salach na pierwszym piętrze rezydencji⁸¹. To właśnie w tej części pałacu znajdowała się stworzona przez hetmana Wacława Rzewuskiego kolekcja dzieł sztuki, biblioteka oraz rodzinne archiwum⁸². W kolekcji dzieł sztuki hetmana, jak ustalili badacze podhoreckich zbiorów Jan K. Ostrowski oraz Jerzy T. Petrus, znajdowały się kopie obrazów wielkich mistrzów, m.in. *Ecce Homo* Giovanniego Battisty Caracciolo, *Święty Józef z Dzieciątkiem* Giuseppe Angela, a także *Judyta z głową Holofernesa* Cristofana Alloriego. Ogromna kolekcja dzieł sztuki została ujęta w inwentarzu pałacu podhoreckiego z 1768 r., który wymienia około 900 pozycji, w tym, jak ustalili Ostrowski i Petrus, na pierwszym piętrze pałacu znajdowały się 644 obrazy, na drugim zaś było ich 227, z kolei na parterze rezydencji było 16 dzieł⁸³. Na pierwszym piętrze pałacu, w Pokoju Zielonym, prawdopodobnie znajdowała się wówczas także licząca blisko 2000 woluminów biblioteka podhorecka⁸⁴.

W instrukcji dla murgrabiego pałacu znalazło się polecenie, aby nie dopuścić do zmiany wystroju poszczególnych pomieszczeń rezydencji. Ignacy Różycki otrzymał następujące zalecenie: „ma tego przestrzegać, aby żadne malow[i]dło ani rzecz stojąca w swoim dziś miejscu na insze przeniesioną ani przestawioną nie była, ale wszystko co się tylko w którym pokoju znajduje w swoim zostawało

⁸⁰ ANKr., Arch. Sang., Instrukcja dla pana Różyckiego murgrabiego pałacu podhoreckiego z d. 10 lipca 1813 r., sygn. Podh. IV/ LVII, nr 105.

⁸¹ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, s. 449.

⁸² Zob.: Z. Zielińska, *Rzewuski Wacław*, s. 177–179; K. Bańburski, A. Szpunar, *Zamek w Podhorcach*, s. 141–145; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji*, s. 441–446; K. Paduch, *Biblioteka*, s. 31–36.

⁸³ J.K. Ostrowski, *Dzieje galerii*, s. 176; J.K. Ostrowski, J.T. Petrus, *Podhorce* s. 37; ANKr., Arch. Sang., Inwentarz pałacu w Podhorcach 1768–1769, sygn. Podh. II 65, s. 1–176.

⁸⁴ K. Paduch, *Biblioteka*, s. 45–86, 131–142 i in.

miejscu”⁸⁵. Wydaje się, że to polecenie wydane dla zarządcy pałacu związane było z prośbą wyrażoną w ostatniej woli Seweryna Rzewuskiego. W testamentie sporządzonym 13 lutego 1801 r. Rzewuski zobowiązał swą żonę oraz swego syna Wacława Seweryna „Emira”, aby dbali o pałac podhorecki oraz zgromadzone w nim zbiory⁸⁶. Prosił żonę, „aby zamek podhorecki utrzymywała i tak zostawiła, jak Ja go zostawiam, a to, co do piętra średniego, na górze zaś i na dole, wolno odmiany robić, jak chce [...] Toż i synowi memu zalecałaby, aby jeżeli mu Bóg miłościwy swego czasu da dzieci, aby ten zamek podhorecki tak dzieciom swoim zostawił, jak Ja go zostawiam”⁸⁷. Po śmierci Seweryna Rzewuskiego w 1811 r. jego najbliższa rodzina podejmowała więc wszelkie działania, aby w szczególności pierwsze piętro rezydencji pozostało w miarę możliwości w niezmienionym stanie dla przyszłych pokoleń rodziny.

W dokumencie regulującym pracę zarządcy pałacu w Podhorcach zanotowano także, że: „ponieważ odbiera p[an] Różycki registr wszystkich mobilów w pokojach znajdujących się to jest malowideł, zwierciadeł, komód, stolików, stołów, szafek, krzeseł, łóżek [...] [ma on] przestrzegać i bardzo pilnować, aby z tych rzeczy żadna nie zginęła, ani [nie] zepsuła się, ale wszystko w swoim stanie w największej czystości utrzymane było”⁸⁸. W kolejnym zaś punkcie instrukcji zostało zawarte kolejne polecenie dotyczące ruchomości znajdujących się w pałacu. W dokumencie zapisano, że murgrabia odpowiadał za przedmioty znajdujące się w „magazynie różnych starych i pustych rzeczy drewnianych”, które zostały spisane w specjalnym inwentarzu⁸⁹. Tak więc Różycki, przejmując opiekę nad pałacem, miał pilnować, „aby żadna rzecz choć najmniejsza z pałacu

⁸⁵ ANKr., Arch. Sang., Instrukcja dla pana Różyckiego murgrabiego pałacu podhoreckiego z d. 10 lipca 1813 r., sygn. Podh. IV/ LVII, nr 105.

⁸⁶ I. Rychlikowa, *Losy fortun magnackich w Galicji 1772–1815*, „Kwartalnik Historyczny” 1988, nr 3, s. 156; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD, Zb. A. Czołowskiego, Testament Seweryna Rzewuskiego [1811], w: Seweryn Rzewuski [zm. 1811] hetman polny kor. i jego żona Konstancja z Lubomirskich, 1752, 1801–1828, sygn. 434, mf. 39041, s. 10–20. Zaznaczyć należy, że kopia testamentu S. Rzewuskiego znajduje się także w Archiwum Narodowym w Krakowie; por.: ANKr., Arch. Sang., Testament Seweryna Rzewuskiego [1811], w: Rzewuski Seweryn. Testament i dyspozycje sekretne dla żony Konstancji z Lubomirskich 1801, sygn. Podh. IV/LXII, nr 14. Na temat Konstancji z Lubomirskich Rzewuskiej oraz jej opieki nad pałacem zob. K. Paduch, *Biblioteka*, s. 38–40, 177–178 i in.

⁸⁷ AGAD, Zb. A. Czołowskiego, Testament Seweryna Rzewuskiego [1811], s. 12–13.

⁸⁸ ANKr., Arch. Sang., Instrukcja dla pana Różyckiego murgrabiego pałacu podhoreckiego z d. 10 lipca 1813 r., sygn. Podh. IV/ LVII, nr 105.

⁸⁹ Tamże.

wywieziona za bramę nie była pod żadnym pretekstem” bez zgody właścicielki⁹⁰. Jego zadaniem było też odnotowywanie w specjalnym rejestrze przez niego prowadzonym wszelkich zmian dotyczących przedmiotów, które ewentualnie na polecenie właścicielki miały być wywiezione z pałacu lub zmieniały miejsce przechowywania⁹¹.

W zbiorach archiwalnych dotyczących rezydencji w Podhorcach zachowały się dwa dokumenty, które mogły zostać określone jako rejestry w przytoczonych powyżej punktach instrukcji. Pierwszy ze wspomnianych dokumentów to „Inwentarz Majątku po Zmarłym J.W. Sewerynie Hrabi Rzewuskim...”, który został sporządzony 30 kwietnia 1813 r.⁹² W inwentarzu uwzględniono m.in. zestawienie zatytułowane: „Domowe Sprzęty w pałacu na dole i w Skarbcu”, zawierające zestawienie mebli oraz innych przedmiotów znajdujących się w poszczególnych pomieszczeniach rezydencji, a także spis „W pałacu na pierwszym piętrze”, w którym odnotowano meble oraz pozostałe ruchomości znajdujące się na pierwszym piętrze rezydencji podhoreckiej⁹³. W osobnym zestawieniu w ramach wspomnianego inwentarza wymieniono obrazy znajdujące się w poszczególnych pomieszczeniach pałacu, również te znajdujące się wówczas na pierwszym piętrze rezydencji⁹⁴. Drugim ze wspomnianych w instrukcji dokumentów jest prawdo-

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ Tamże.

⁹² LNB-Lw., Inwentarz zamku i dóbr Podhorce 1782–1826, sygn. 405, Oddział Rękopisów, z. (f.) 141, Zb. A. Czołowskiego, dz. (op.) I, Inwentarz Majątku po Zmarłym J.W. Sewerynie Hrabi Rzewuskim w Galicji pozostałego przez niżej podpisanego sądowego komornika stosownie do rozporządzenia Wysokich C.K. Sądów Szlacheckich Lwowskich dnia 22 lutego [1]813tio R[ok]u do N° 3105 wypadłego, w Podhorcach Cyrkule Złoczowskim, w Obecności niżej wyrażonych świadków spisane, s. 1–27.

⁹³ LNB-Lw., Oddział Rękopisów, z. (f.) 141, Zb. A. Czołowskiego, dz. (op.) I, Inwentarz zamku i dóbr Podhorce 1782–1826, sygn. 405, Domowe sprzęty w pałacu na dole i w Skarbcu, w: Inwentarz Majątku po Zmarłym J.W. Sewerynie Hrabi Rzewuskim w Galicji pozostałego przez niżej podpisanego sądowego komornika stosownie do rozporządzenia Wysokich C.K. Sądów Szlacheckich Lwowskich dnia 22 lutego [1]813tio R[ok]u do N° 3105 wypadłego, w Podhorcach Cyrkule Złoczowskim, w Obecności niżej wyrażonych świadków spisane, s. 8–10; tamże, W pałacu na pierwszym piętrze, w: Inwentarz Majątku po Zmarłym J.W. Sewerynie Hrabi Rzewuskim w Galicji pozostałego przez niżej podpisanego sądowego komornika stosownie do rozporządzenia Wysokich C.K. Sądów Szlacheckich Lwowskich dnia 22 lutego [1]813tio R[ok]u do N° 3105 wypadłego, w Podhorcach Cyrkule Złoczowskim, w Obecności niżej wyrażonych świadków spisane, s. 10–13; K. Paduch, *Biblioteka*, s. 38–40, 137–138.

⁹⁴ LNB-Lw., Oddział Rękopisów, z. (f.) 141, Zb. A. Czołowskiego, dz. (op.) I, Inwentarz zamku i dóbr Podhorce 1782–1826, sygn. 405, Obrazy, w: Inwentarz Majątku po Zmarłym J.W. Sewerynie Hrabi Rzewuskim w Galicji pozostałego przez niżej podpisanego sądowego

podobnie „Inwentarz pałacu podhoreckiego z lat 1812–1817” przechowywany obecnie w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie. W spisie tym znajduje się „Opisanie pokojów, obrazów, meblow i innych mobiliów zamku podhoreckiego miesiąca Decembra 1812 ro[ku] uczynione”, do którego także mogło się odnosić pozostawione przez właścicieli pałacu polecenie⁹⁵.

Ponadto wśród zaleceń dotyczących poszczególnych pomieszczeń pałacu została umieszczona następująca adnotacja: „do drzwi zapieczętowanych w pokojach nikomu zbliżać się nie dozwoli [murgrabia], a ani ruszać pieczęci nie dopuści po żadnym pretekstem, [...] zostawać na pokojach będzie podczas jakiej roboty, [tego] mocno przestrzegać obowiązuje się”⁹⁶. Pomieszczeniami, które wówczas w rezydencji podhoreckiej były zamknięte, jak ustalono podczas wcześniejszych badań, były prawdopodobnie Pokój Zielony, a także Garderoba⁹⁷. Wspomniany Pokój Zielony nie został opisany w inwentarzu zawierającym „Opisanie pokojów, obrazów, meblow i innych mobiliów zamku podhoreckiego miesiąca Decembra 1812 ro[ku] uczynione”⁹⁸. W liście Konstancji z Lubomirskich Rzewuskiej, pisanym 1 grudnia 1817 r. do pana Starzewskiego, właścicielka rezydencji kazała zamknąć ponownie Pokój Zielony oraz Garderobę. Pisała: „Zielony Pokój, w którym skład różnych rzeczy znajduje się, znowu zapieczętować”⁹⁹. Zapis ten wskazuje, że pokój ten oraz prawdopodobnie Garderoba podczas nieobecności właścicieli pozostawały zamknięte. W trakcie badań prowadzonych nad miejscem przechowywania księgozbioru podhoreckiego ustalono, że wówczas biblioteka prawdopodobnie nadal była przechowywana w Pokoju Zielonym. Fakt prawdopodobnego przechowywania zbiorów w tym pomieszczeniu może wyjaśniać, dlaczego tak szczególnie właścicielka nakazywała zamknięcie go dla osób postronnych. Wska-

komornika stosownie do rozporządzenia Wysokich C.K. Sądów Szlacheckich Lwowskich dnia 22 lutego [1]813tio R[ok]u do N° 3105 wypadłego, w Podhorcach Cyrkule Złoczowskim, w Obecności niżej wyrażonych świadków spisane, s. 13–25.

⁹⁵ ANKr., Arch. Sang., Inwentarz pałacu podhoreckiego 1812–1817, sygn. Podh. II 157, Opisanie pokojów, obrazów, meblow i innych mobiliów zamku podhoreckiego miesiąca Decembra 1812 ro[ku] uczynione, b.n.s.

⁹⁶ Tamże, Instrukcja dla pana Różyckiego murgrabiego pałacu podhoreckiego z d. 10 lipca 1813 r., sygn. Podh. IV/ LVII, nr 105.

⁹⁷ Zob. K. Paduch, *Biblioteka*, s. 139–140.

⁹⁸ ANKr., Arch. Sang., Inwentarz pałacu podhoreckiego 1812–1817, sygn. Podh. II 157, Opisanie pokojów, obrazów, meblow i innych mobiliów zamku podhoreckiego miesiąca Decembra 1812 ro[ku] uczynione, b.n.s.

⁹⁹ ANKr., Arch. Sang., List Konstancji z Lubomirskich Rzewuskiej z dnia 1 grudnia 1817 r., w: Podhorce – pałac. Roboty budowlane – wykaz robót, materiałów, rachunki, 1814–1818, sygn. Podh. IV/XX, nr 18.

zane pomieszczenia pozostawały zamknięte w celu zapewnienia zgromadzonym w nim cennych przedmiotom, rodzinnym pamiątkom, obrazom oraz księgozbiorowi należytej ochrony¹⁰⁰.

Warto wspomnieć, że w jednym z punktów instrukcji murgrabia został zobowiązany doglądać palącej się w kaplicy pałacowej lampy. W kaplicy w ołtarzu głównym znajdował się obraz z wizerunkiem Matki Boskiej Bolesnej, który w XVIII w. przeniesiono do przedpokoju Sali Stołowej, w jego miejsce zaś umieszczono obraz Szymona Czechowicza *Ecce Homo*. Oprócz obrazów o treści religijnej w kaplicy znajdowały się także portrety właścicieli pałacu oraz ich przodków, a w celu oddania należytego hołdu oraz wyrazów pamięci przodkom rodu w kaplicy pałacowej palono lampę¹⁰¹.

Zakończenie

Przestrzeżenie zawartych w instrukcji zaleceń oraz obowiązków przez murgrabiego było ważne dla dobrego funkcjonowania rezydencji w Podhorcach. Trudno jednak wskazać, jak wywiązywał się on ze swoim obowiązków, a także jak układała się jego relacja z ówczesnymi właścicielami pałacu Konstancją z Lubomirskich Rzewuską oraz jej synem Wacławem Sewerynem „Emirem” Rzewuskim. Funkcjonowanie pałacu oraz dóbr podhoreckich w XIX w. wymaga jeszcze dalszych poszerzonych badań¹⁰². Można jednak przepuszczać, że na początku XIX stulecia stan zachowania rezydencji zaczął się znacznie pogarszać. Z tego powodu w latach 1814–1818 przeprowadzono konieczne prace remontowe¹⁰³. Jednak trwający dalej nie najlepszy stan zachowania pałacu podhoreckiego potwierdza opis znajdujący się w dziele *Podróże historyczne po ziemiach polskich od 1811 do 1828 roku* poety Juliana Ursyna Niemcewicza, który zwiedzając w 1820 r. siedzibę Rzewuskich, odnotował, że pałac nie był w najlepszym stanie:

¹⁰⁰ K. Paduch, *Biblioteka*, s. 139–140.

¹⁰¹ ANKr., Arch. Sang., Instrukcja dla pana Różyckiego murgrabiego pałacu podhoreckiego z d. 10 lipca 1813 r., sygn. Podh. IV/ LVII, nr 105; J.K. Ostrowski, J.T. Petrus, *Podhorce*, s. 25–26; ANKr., Arch. Sang., Inwentarz pałacu w Podhorcach 1768–1769, sygn. Podh. II 65, s. 38–44; J. Ross, *Kaplica zamkowa w Podhorcach*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1974, nr 1, s. 51.

¹⁰² ANKr., Arch. Sang., Instrukcja dla pana Różyckiego murgrabiego pałacu podhoreckiego z d. 10 lipca 1813 r., sygn. Podh. IV/ LVII, nr 105.

¹⁰³ K. Paduch, *Biblioteka*, s. 140.

Te tak piękne i żywo nas obchodzące obrazy w wielu miejscach podziurawione, opadają, zanikają, psują się. W wielkim mnóstwie malowań, rzadko które zaleca się pięknnością pędzla. Wszędzie pleśń, wilgoć i z podziurawionych dachów cieknąca woda dowodzą, jak ciężko jest jednemu właścicielowi w takim ogromie hrabstw, kluczów i pałaców, wszystkiego dojrzeć i wszystkiemu dać radę¹⁰⁴.

Trudno wskazać bez dalszych badań, czy pogarszający się stan zachowania pałacu w Podhorcach był wynikiem niewywiązywania się ze swych obowiązków murgrabiego Ignacego Różyckiego, czy też – co bardziej prawdopodobne – jego następców Franciszka Remiszewskiego oraz Feliksa Długoborskiego¹⁰⁵.

Podsumowując, można stwierdzić, że do podstawowych obowiązków murgrabiego należały: troska o porządek oraz czystość w rezydencji oraz jej otoczeniu, dbanie o ochronę przeciwpożarową, opieka nad galerią dzieł sztuki oraz innymi pamiątkami rodzinnymi, a także nadzór nad służbą oraz rzemieślnikami. Wszelkie obowiązki miał Ignacy Różycki: „z największą przychylnością, akuracnością i przeczornością [...] podług wszelkiej uczciwości zachować i dopełnić starać się będzie”¹⁰⁶. Przedstawiona w niniejszym artykule instrukcja sporządzona dla murgrabiego Ignacego Różyckiego pokazuje szczegółowo, jaki był zakres obowiązków i zadań w jednej z najwspanialszych rezydencji magnackich w XVIII oraz XIX w., oraz być może przyczyni się do dalszych badań nad funkcjonowaniem dworu magnackiego, a w szczególności struktury wewnętrznej służby pałacowej oraz zakresu jej obowiązków w Podhorcach, jak również w innych siedzibach magnackich.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Zb. A. Czołowskiego, Testament Seweryna Rzewuskiego [1811], w: Seweryn Rzewuski [zm. 1811] hetman polny kor. i jego żona Konstancja z Lubomirskich, 1752, 1801–1828, sygn. 434, mf. 39041.

Archiwum Narodowe w Krakowie

Archiwum Sanguszków

¹⁰⁴ J.U. Niemcewicz, *Podróże historyczne po ziemiach polskich od 1811 do 1828 roku*, Petersburg 1859, s. 389; S. Kieniewicz, M. Witkowski, *Niemcewicz Julian Ursyn (1758–1841)*, w: *PSB*, t. 22, red. S. Kieniewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1977, s. 771–780.

¹⁰⁵ Zob. W. Kryczyński, *Zamek w Podhorcach*, s. 26–32.

¹⁰⁶ ANKr., Arch. Sang., Instrukcja dla pana Różyckiego murgrabiego pałacu podhoreckiego z d. 10 lipca 1813 r., sygn. Podh. IV/ LVII, nr 105.

- Instrukcja dla pana Różyckiego murgrabiego pałacu podhoreckiego z d. 10 lipca 1813 r., w: Podhorce. Zarząd dóbr. Instrukcje dla oficjalistów, zakres czynność, sumariusze dokumentów, okólniki 1791–1838, sygn. Podh. IV/ LVII, nr 105.
- Inwentarz pałacu w Podhorcach 1768–1769, sygn. Podh. II 65.
- List Konstancji z Lubomirskich Rzewuskiej z dnia 1 grudnia 1817 r., w: Podhorce – pałac. Roboty budowlane – wykaz robót, materiałów, rachunki, 1814–1818, sygn. Podh. IV/XX nr 18.
- Opisanie pokoiów, obrazów, meblow i innych mobiliów zamku podhoreckiego miesiąca Decembra 1812 ro[ku] uczynione, w: Inwentarz pałacu podhoreckiego 1812–1817, sygn. Podh. II 157, b. n. s.
- Podhorce. Zarząd dóbr. Instrukcje dla oficjalistów, zakres czynność, sumariusze dokumentów, okólniki 1791–1838, sygn. Podh. IV/ LVII, nr 101–128.
- Testament Seweryna Rzewuskiego [1811], w: Rzewuski Seweryn. Testament i dyspozycje sekretne dla żony Konstancji z Lubomirskich 1801, sygn. Podh. IV/LXII, nr 14.

Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka Narodowej Akademii Nauk Ukrainy
Oddział Rękopisów, z. (f.) 141, Zb. A. Czołowski, dz. (op.) I

- Inwentarz zamku i dóbr Podhorce 1782–1826, sygn. 405, Domowe Sprzęty w pałacu na dole i w Skarbcu, w: Inwentarz Majątku po Zmarłym J.W. Sewerynie Hrabi Rzewuskim w Galicji pozostałego przez niżej podpisanego sądowego komornika stosownie do rozporządzenia Wysokich C.K. Sądów Szlacheckich Lwowskich dnia 22 lutego [1]813tio R[ok]u do N° 3105 wypadłego, w Podhorcach Cyrkule Złoczowskim, w Obecności niżej wyrażonych świadków spisane.
- Inwentarz zamku i dóbr Podhorce 1782–1826, sygn. 407, *Inventarium substantiae in bonis Podhorce Circuli Złoczoviensis reperibilis, in cuius possessione D[omi]na Constantia Comes Rzewuska tempore aperti ad Ejusdem bona creditorum concursus extiterat per infrasubsignatum judiciale Camerarium vigore mandati Excelsi Caes[areo]-Reg[is] Fori Nobilium Leopoliem, d[a]to 21 Maij [1]822 ad N[umeru]m 10351 emanati in praesentia infrascriptorum testium conscriptum.*
- Inwentarz zamku i dóbr Podhorce 1782–1826, sygn. 405, Inwentarz Majątku po Zmarłym J.W. Sewerynie Hrabi Rzewuskim w Galicji pozostałego przez niżej podpisanego sądowego komornika stosownie do rozporządzenia Wysokich C.K. Sądów Szlacheckich Lwowskich dnia 22 lutego [1]813tio R[ok]u do N° 3105 wypadłego, w Podhorcach Cyrkule Złoczowskim, w Obecności niżej wyrażonych świadków spisane.
- Inwentarz zamku i dóbr Podhorce 1782–1826, sygn. 405, Obrazy, w: Inwentarz Majątku po Zmarłym J.W. Sewerynie Hrabi Rzewuskim w Galicji pozostałego przez niżej podpisanego sądowego komornika stosownie do rozporządzenia Wysokich C.K. Sądów Szlacheckich Lwowskich dnia 22 lutego [1]813tio R[ok]u do N° 3105 wypadłego, w Podhorcach Cyrkule Złoczowskim, w Obecności niżej wyrażonych świadków spisane.

Inwentarz zamku i dóbr Podhorce 1782–1826, sygn. 405, W pałacu na pierwszym piętrze, w: Inwentarz Majątku po Zmarłym J.W. Sewerynie Hrabu Rzewuskim w Galicji pozostałego przez niżej podpisanego sądowego komornika stosownie do rozporządzenia Wysokich C.K. Sądów Szlacheckich Lwowskich dnia 22 lutego [1]813tio R[ok]u do N° 3105 wypadłego, w Podhorcach Cyrkule Złoczowskim, w Obecności niżej wyrażonych świadków spisane.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Gołębiowski Ł., *Domy i dwory: przy tem opisanie apteczki, kuchni, stołów, uczt, biesiad, trunków i pijatyki; łaźni i kąpeli; łózek, pościeli, ogrodów, powozów i koni, błaznów, karłów, wszelkich zwyczajów dworskich i różnych obyczajów szczygóły*, Warszawa 1830.
- Niemcewicz J.U., *Podróże historyczne po ziemiach polskich od 1811 do 1828 roku*, Petersburg 1859.
- Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich z XVII–XIX wieku*, t. 1, wyd. B. Baranowski, J. Bartyś, A. Keckowa, J. Leskiewicz, Wrocław 1958.
- Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich z XVII–XIX wieku*, t. 2, wyd. B. Baranowski, J. Bartyś, T. Sobczak, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963.

OPRACOWANIA

- Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 7, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995.
- Augustyniak A., *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu*, Warszawa 2001.
- Bańburski K., Szpunar A., *Zamek w Podhorcach w posiadaniu Rzewuskich i Sanguszków*, „Zamoysko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne” 2004, t. 2.
- Bąkowski-Kois D., *Zarządcy dóbr Elżbiety Sieniawskiej. Studium historii mentalności 1704–1726*, Kraków 2005.
- Burgrabia*, w: *Słownik języka polskiego*, t. 1, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958.
- Czapliński W., Długosz J., *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Warszawa 1976.
- Długosz J., *Mecenat kulturalny i dwór Stanisława Lubomirskiego wojewody krakowskiego*, Wrocław 1972.
- Dunin-Borkowski J., *Almanach Błękitny: genealogia żyjących rodów polskich*, Lwów [1909].
- Gloger Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 1, Warszawa 1978.
- Grochulska B., *Potocki Stanisław Kostka (1755–1821)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 28, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1984.
- Kieniewicz S., *Rzewuski Wacław Seweryn (1784–1831)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 34, red. H. Markiewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993.
- Kieniewicz S., Witkowski M., *Niemcewicz Julian Ursyn (1758–1841)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 22, red. S. Kieniewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1977.
- Kominiarczyk*, w: *Słownik języka polskiego*, t. 3, red. W. Doroszewski, Warszawa 1964.
- Kowecka E., *Dwór „najrzędniejszego w Polsce magnata”*, Warszawa 1993.

- Kozdrach M., *Skład i organizacja janowieckiego dworu ostatnich Lubomirskich. Próba rekonstrukcji na podstawie metryk parafialnych*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego” 2013(2014), t. 5.
- Kryczyński W., *Zamek w Podhorcach*, Złoczów 1894.
- Kulesza-Woroniecka I., *Obraz dworu magnackiego w pamiętnikach i wspomnieniach osiemnastowiecznych*, w: *Patron i dwór: magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006.
- Kulesza-Woroniecka I., *Pozycja służby w strukturze i organizacji dworu magnackiego w XVIII wieku*, w: *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. C. Kukło, Warszawa 2008.
- Kulesza-Woroniecka I., *Współpracownicy Izabeli Branickiej w latach 1771–1808*, „Studia Podlaskie” 2012, t. 20.
- Kurtyka J., *Latyfundium tęczyńskie: dobra i właściciele (XIV–XVII wiek)*, Kraków 1999.
- Lesińska K., *Radziwiłł Michał Hieronim (1744–1831)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 30, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1987.
- Leskiewiczowa J., *Próba analizy gospodarki dóbr magnackich w Polsce: dobra wilanowskie na przełomie XVIII/XIX wieku*, Warszawa 1964.
- Lulka, w: *Słownik języka polskiego*, t. 4, red. W. Doroszewski, Warszawa 1963.
- Mączak A., *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI–XVIII w.*, Warszawa 2000.
- Mączak A., *Nierówna przyjaźń. Układy klientalne w perspektywie historycznej*, Warszawa 2003.
- Miłuński M., *Zarząd dóbr Bogusława Radziwiłła w latach 1636–1669*, w: *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów w XVI–XVIII wieku*, red. A. Augustyniak, Warszawa 2009.
- Murgrabia, w: *Słownik języka polskiego*, t. 4, red. W. Doroszewski, Warszawa 1963.
- Ostrowski J.K., *Dzieje galerii podhoreckiej*, w: *Rezydencje w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2001.
- Ostrowski J.K., Petrus J.T., *Podhorce: dzieje wnętrz pałacowych i galerii obrazów*, Kraków 2001.
- Paduch K., *Biblioteka rodowa Rzewuskich h. Krzywda w Podhorcach od I połowy XVIII wieku do 1865 roku*, Kraków 2018.
- Pośpiech A., Tygielski W., *Społeczna rola dworu magnackiego XVII–XVIII wieku*, „Przegląd Historyczny” 1978, t. 69, z. 2.
- Ross J., *Kaplica zamkowa w Podhorcach*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1974, nr 1.
- Rychlikowa I., *Losy fortun magnackich w Galicji 1772–1815*, „Kwartalnik Historyczny” 1988, nr 3.
- Sawicki M., *Dwór magnacki w Wielkim Księstwie Litewskim jako regionalne centrum społeczne w drugiej połowie XVII w.*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2012, nr 3.
- Serczyk W.A., *Gospodarstwo magnackie w województwie podolskim w drugiej połowie XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.

- Słaby A., *Rządzicha oleszycka. Dwór Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej jako przykład patronatu kobiecego w czasach saskich*, Kraków 2014.
- Smoleńska B., *Potocki Aleksander (1776–1845)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 27, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1983.
- Smoleńska B., *Struktura i funkcjonowanie zarządu dóbr wilanowskich (1800–1864): studium z zakresu organizacji zarządzania w rolnictwie*, Poznań 1975.
- Szwajcar*, w: *Słownik języka polskiego*, t. 8, red. W. Doroszewski, Warszawa 1966.
- Zielińska T., *Oficjaliści w dobrach magnackich w XVIII wieku jako urzędnicy ziemscy*, w: *Świat Pogranicza*, red. M. Nagielski, A. Rachuba, S. Górczyński, Warszawa 2003.
- Zielińska Z., *Rzewuski Seweryn (1743–1811)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 34, red. H. Markiewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993.
- Zielińska Z., *Rzewuski Wacław (1706–1779)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 34, red. H. Markiewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993.

O autorce:

dr Katarzyna Paduch – historyk, absolwentka Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, obecnie asystentka w Katedrze Historii Książki, Bibliotek i Archiwów Instytutu Historii UKSW.

Zainteresowania naukowe: historia kultury w XVIII i XIX w., dzieje rodu Rzewuskich herbu Krzywda, funkcjonowanie dóbr magnackich. Przygotowuje pracę poświęconą funkcjonowaniu pałacu i dóbr w Podhorcach.

e-mail: k.paduch@uksw.edu.pl

